

نقش آموزش در پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی

تألیف

دکتر یونس نوربخش

دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فهرست مطالب

پیشگفتار.....خ

فصل اول: بررسی نظریه‌های جامعه‌شناسی کجروی و ارتباط آنها با پیشگیری از جرم

مقدمه.....	۱
مکتب کلاسیک جرم‌شناسی.....	۳
پوزیتیویسم زیست‌شناختی.....	۴
تبیین‌های روان‌کاوانه و روان‌شناختی.....	۵
جامعه‌شناسی‌های کجروی اولیه.....	۶
بهنجاری جرم.....	۶
دیدگاه مارکس و انگلس پیرامون جرم.....	۷
زندگی شهری و بوم‌شناسی جرم.....	۸
نظریهٔ همنشینی افتراقی.....	۹
آنومی و فشار.....	۱۰
نظریه‌های کنترل.....	۱۲
جامعه‌شناسی‌های کجروی متأخر.....	۱۳
کجروی و برچسب‌زنی.....	۱۳
مارکسیسم متأخر.....	۱۵
جرم‌شناسی رادیکال.....	۱۶
واقع‌گرایی راست.....	۱۸
نتیجه‌گیری.....	۱۹

فصل دوم: فراتحلیل پژوهش‌ها در حوزهٔ تأثیر آموزش بر کاهش آسیب‌های اجتماعی

مقدمه.....	۲۳
روش فراتحلیل اهمیت و نقش آن در حوزهٔ مطالعات اجتماعی.....	۲۵
مروری بر تحقیقات انجام‌شده پیرامون تأثیر آموزش بر جرایم و آسیب‌های اجتماعی در ایران.....	۲۶
یافته‌های تحقیق.....	۴۹

ث □ نقش آموزش در پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی

۵۰.....	الف) یافته‌های توصیفی.....
۵۶.....	ب) یافته‌های فراتحلیل.....
۵۷.....	جمع‌بندی پژوهش‌های مورد بررسی.....
۵۸.....	نتیجه‌گیری.....

فصل سوم: نقش آموزش در پیشگیری از وقوع جرم

۶۱.....	مقدمه.....
۶۲.....	جایگاه آموزش در گونه‌های پیشگیری از وقوع جرم.....
۶۶.....	نهادهای پیشگیری‌کننده از جرم از طریق آموزش.....
۶۸.....	۱- خانواده.....
۶۸.....	۲- مدارس.....
۷۰.....	۳- رسانه‌ها.....
۷۱.....	۴- پلیس.....
۷۲.....	۵- سازمان‌های مردم‌نهاد.....
۷۴.....	پیشگیری از جرم بر مبنای آموزش در حقوق ایران.....
۷۸.....	نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم: رسانه و پیشگیری از وقوع جرایم و آسیب‌های اجتماعی

۸۱.....	مقدمه.....
۸۳.....	اهمیت تحقیق پیرامون نقش رسانه در پیشگیری از وقوع جرم.....
۸۴.....	رسانه به‌عنوان ابزاری جرم‌زا یا جرم‌زدا؟.....
۹۱.....	رسانه و پیشگیری از وقوع جرایم و آسیب‌های اجتماعی.....
۹۴.....	راهبرد نهادهای رسانه‌ای جهت پیشگیری از وقوع جرایم و آسیب‌های اجتماعی.....
۹۴.....	الف) آموزش.....
۹۸.....	ب) آگاهی و اطلاع‌رسانی.....
۱۰۰.....	ج) تغییر نگرش و تولید معانی ذهنی.....
۱۰۲.....	د) بقای نظم اجتماعی.....
۱۰۴.....	هـ) ابزار نظارتی.....
۱۰۴.....	نتیجه‌گیری.....

فصل پنجم: سازوکارهای تأثیر دین در پیشگیری از وقوع جرایم و آسیب‌های اجتماعی

مقدمه.....	۱۰۹
اهمیت و ضرورت تحقیق پیرامون تأثیر دین در پیشگیری از وقوع جرم.....	۱۱۱
دین چیست؟.....	۱۱۲
دین و جرم.....	۱۱۳
راهکار دین در پیشگیری از وقوع جرایم و آسیب‌های اجتماعی.....	۱۱۵
الف) سازوکار پیشگیری اصلاحی دین.....	۱۱۵
ب) سازوکار پیشگیری وضعی دین.....	۱۲۹
ج) سازوکار پیشگیری کیفری دین.....	۱۳۴
نتیجه‌گیری.....	۱۳۶

فصل ششم: انواع شیوه‌های آموزشی در زمینه پیشگیری از جرایم و آسیب‌های اجتماعی

مقدمه.....	۱۳۹
انواع آموزش پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی.....	۱۴۰
۱- آموزش از طریق مدرسه.....	۱۴۰
۲- آموزش از طریق رسانه‌ها.....	۱۴۱
۳- آموزش در محل کار و مکان‌های تجمع.....	۱۴۴
۴- آموزش از طریق سازمان‌های مردم‌نهاد.....	۱۴۵
۵- آموزش همگانی از طریق ناجا.....	۱۴۵
شیوه‌های ارائه آموزش.....	۱۴۶
رویکردهای آموزش در پیشگیری از جرایم و آسیب‌های اجتماعی.....	۱۴۸
شیوه‌های مختلف آموزش در بحث پیشگیری از طلاق.....	۱۵۰
شیوه‌های مختلف آموزش در بحث پیشگیری از اعتیاد.....	۱۵۲
شیوه‌های مختلف آموزش در بحث پیشگیری از قتل‌های ناموسی.....	۱۵۷
شیوه‌های مختلف آموزش در بحث پیشگیری از فرار دختران.....	۱۵۹
آموزش تنش‌زدایی تدریجی و مهارت‌های مقابله‌ای.....	۱۶۰
نتیجه‌گیری.....	۱۶۰

فصل هفتم: برنامه‌ها و تجربیات کشورهای مختلف در حوزه آموزش و پیشگیری

مقدمه.....	۱۶۳
------------	-----

ح □ نقش آموزش در پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی

- ۱- دیدگاه‌های مختلف نسبت به بازگرداندن امنیت عمومی..... ۱۶۵
۲- پیشگیری از وقوع جرم..... ۱۶۶
۳- روش‌های مختلف پیشگیری از وقوع جرم..... ۱۷۰
۴- نمونه‌هایی از تشکیلات و برنامه‌های پیشگیری از وقوع جرم در کشورهای مختلف..... ۱۷۳
نتیجه‌گیری..... ۲۱۷

فصل هشتم: پیشگیری آموزش محور در ایران

- وضعیت آماری جرم و آسیب‌های اجتماعی در ایران..... ۲۲۳
فعالیت‌های آموزشی نهادها و سازمان‌ها..... ۲۲۶
رسانه و آموزش..... ۲۳۱
نهادهای مردمی- دینی و آموزش..... ۲۳۳
آموزش مدرسه محور..... ۲۳۵

منابع..... ۲۳۷
واژه‌نامه..... ۲۵۳
نمایه موضوعی..... ۲۵۷
نمایه نام اشخاص..... ۲۶۷
نمایه اسامی جغرافیایی..... ۲۷۵
نمایه نام مراکز، مؤسسات و سازمان‌ها..... ۲۷۷

پیشگفتار

امروزه جرم و آسیب‌های اجتماعی از مسائل مهم جامعه شهری محسوب می‌شود. تغییرات سریع اجتماعی و توسعه ارتباطات بین جوامع، مسائل شهری را با پیچیدگی بیشتری روبه‌رو کرده است. از این جنبه، جامعه‌شناسی و روانشناسی آسیب‌های اجتماعی با بازنگری در نظریه‌های کلاسیک جرم و آسیب‌های اجتماعی و در ارتباط با یافته‌های علوم دیگر در صدد یافتن راه‌حل‌های جدیدی برای این مشکلات هستند و به‌همین دلیل اهمیت زیادی در کشورها پیدا کرده‌اند. آسیب‌های اجتماعی پدیده‌هایی چندبعدی، چندمتغیر، قانونمند و قابل کنترل و پیشگیری هستند و مطالعه علمی در این زمینه شاید در برنامه‌ریزی مراحل سه‌گانه آسیب‌شناسی، پیشگیری و درمان، کمک شایانی بکند. نه انکار و پرده‌پوشی و نه برخورد پلیسی نمی‌توانند گزینه خوبی برای مقابله باشند، بلکه قبل از هر چیز شناخت علمی این مسائل اهمیت دارد. جامعه ایران نیز امروز در معرض این آسیب‌ها قرار گرفته و به‌دلیل اینکه یک جامعه دینی است و این آسیب‌ها در چالش با ارزش‌های دینی و سنتی نیز قرار دارند، هر گونه اقدام برای پیشگیری یا درمان باید بر تحقیقات و مطالعات جامع مبتنی باشد.

جرم به معنای هنجارشکنی است. به عبارتی جرم فعل یا ترک فعلی است که ناقض هنجارهای حقوقی جامعه باشد. از دیدگاه جرم‌شناسی، ناسازگاری افراد و عمل ضداجتماعی، جرم نامیده می‌شود. جرم‌شناسان نه تنها هر عملی را که طبق قانون برای آن مجازات قائل شده‌اند، جرم می‌نامند، بلکه معتقدند که اعمالی که در قانون‌های کیفری برای آنها مجازاتی پیش‌بینی نشده، ولی برای جامعه مضر است، نوعی جرم محسوب می‌شود. بزهکار به معنای گناهکار و خطاکار است و کسی را که مرتکب جنایت یا خلاف یا جرم می‌شود، بزهکار یا مجرم می‌گویند، اعم از اینکه با قصد، مرتکب جرم شده باشد یا بدون قصد ولی به‌نحو مشارکت داشته است که بتوان او را مستحق مسئولیت جزایی شناخت.

بزه نوعی آسیب اجتماعی تلقی می‌شود و بزهکاری یک پدیده بسیار پیچیده اجتماعی است. به‌همین علت در رویکرد جامعه‌شناسی در تعریف بزه به هنجارهای اجتماعی توجه می‌شود و عملی را بزه می‌دانند که برخلاف هنجارهای جامعه باشد و احساسات و وجدان گروهی یا جمعی را متأثر کند. رشته جامعه‌شناسی انحراف‌ها و آسیب‌های اجتماعی نیز در این زمینه شکل گرفته است. مطالعه انحراف‌ها و کجروی‌های اجتماعی و به اصطلاح، آسیب‌شناسی اجتماعی^۱ عبارت است از مطالعه و شناخت ریشه بی‌نظمی‌های اجتماعی. در واقع، آسیب‌شناسی اجتماعی مطالعه و ریشه‌یابی بی‌نظمی‌ها، ناهنجاری‌ها و آسیب‌هایی نظیر بیکاری، اعتیاد، فقر، خودکشی، طلاق و غیره و علل شیوع آن در جامعه و نیز مطالعه شرایط بیمارگونه و نابسامانی اجتماعی است. عدم پایبندی به هنجارهای اجتماعی موجب پیدایش آسیب اجتماعی می‌شود.

به دلیل پیچیدگی ماهیت بزهکاری، پیشگیری نیز مشکل خواهد بود و رفتارهای چندگانه‌ای را می‌طلبد که تمامی عوامل خطرزا را در نظر بگیرد. پیشگیری به سه سطح نوع اول، نوع دوم و نوع سوم تقسیم می‌شود:

- پیشگیری اولیه (سطح اول)^۱: ایجاد یک محیط سالم، هدف اولیه است. در این سطح از پیشگیری، بهبود شرایط زندگی به منظور کاهش گرایش به جرم در افراد، هدف اساسی است. در این نوع پیشگیری بیشتر، رویداد جرم مورد توجه قرار می‌گیرد تا مجرم. همچنین توجه به ریشه مسئله و عوامل خطرزای محیطی اهمیت می‌یابد. در این نوع پیشگیری سعی بر آن است که امکان درگیر شدن با مسئله چنان باشد که هرگز محلی برای رشد مسئله وجود نداشته باشد. وضع قانون‌هایی که برخی از محدودیت‌ها را ایجاد می‌کنند از آن جمله‌اند. در سطح اول، پیشگیری، خانواده و جامعه مسئولیت بیشتری دارند.

- پیشگیری ثانویه (سطح دوم)^۲: شامل کاهش عوامل خطرزا است. در پیشگیری ثانویه هدف کلی دور نگهداشتن فرد از فعالیت‌هایی است که خطر برچسب بزه را در فرد تقویت می‌کند؛ مثل کنترل خشم و خشونت، نظارت خانواده بر رفتارهای ضداجتماعی و دوری دوستان بزهکار. به همین دلیل راهبردهای نوع دوم بر یادگیری مهارت‌های زندگی اجتماعی از یک طرف و محیط اجتماعی و ارتباط‌های فردی از طرف دیگر تأکید دارد. به کارگیری شیوه‌هایی برای حمایت از افراد در آستانه خطر مانند معتادان، ولگردان و کودکان بی سرپرست و خیابانی از اقدامات این نوع از پیشگیری محسوب می‌شوند.

- پیشگیری ثالث (سطح سوم)^۳: کنترل موقعیت خطر. هدف آن پیشگیری از تکرار فعالیت‌هایی است که جرم شناخته می‌شود. برای این نوع پیشگیری لازم است درگیر مسائلی مانند تنبیه، جریمه و بازتوانی از طریق نظام حقوقی و قضا شود. پیشگیری نوع سوم، برنامه‌ریزی مداخله‌ای و اداره موقعیت‌های خطرناک است. این نوع پیشگیری شامل برنامه‌هایی از قبیل مشاوره برای زنان و بچه‌ها، مداخله‌های کیفری و گروه‌های گوناگون است. تلاش‌های پیشگیرانه در این مرحله برای جلوگیری از رفتارهای مجرمانه است، تا مجرمان اصلاح و با محیط اجتماعی خود سازگار شوند و به ارتکاب مجدد جرم گرایش پیدا نکنند.

- پیشگیری به‌ویژه با تأکید بر توانمندسازی افراد و آموزش و آگاه‌سازی آنها از طریق نهادهای آموزشی و فرهنگی، کلیدی‌ترین راه‌حل برای مهار اجتماعی جرم و آسیب‌های اجتماعی شناخته شده است. در کنار آن، حمایت از آسیب‌دیدگان و بزه‌دیده‌ها و آشناکردن جامعه با مفهوم و ابعاد جرم و علل شکل‌گیری

1- Primary Prevention
2- Secondary Prevention
3- Tertiary Prevention

و راه‌های مقابله با آنها، نقش مؤثری در پیشگیری و کنترل آن دارد. پیشگیری را از ابعاد دیگری نیز بازبینی و تقسیم‌بندی کرده‌اند که از جمله آنها پیشگیری اجتماعی^۱ است. این نوع پیشگیری به این دلیل پیشگیری اجتماعی گفته می‌شود که حاصل تجربیات پیشگیری مددکاران اجتماعی، بدون مداخله بحث‌های پلیس و دادگستری و معطوف به مبارزه ناسازگاری جوانان بزهکار و محیط رشد آنان است. یکی از اهداف این نوع پیشگیری، کاهش یا از بین بردن علل جرم‌زا در محیط اجتماعی خواهد بود. گسترش تجهیزات و تدابیری چون باشگاه‌های ورزشی جوانان و پروژه‌های مبتنی بر فعالیت‌هایی برای منصرف کردن مجرمان بالفعل و بالقوه از خطاهای آینده، از مصادیق این نوع پیشگیری محسوب می‌شود. آموزش هنجارها و ارتقای قدرت ارزشیابی از روش‌های این نوع پیشگیری است.

پیشگیری رشدمدار^۲ از انواع دیگر پیشگیری است که در آن سعی می‌کنند چنانچه یک کودک به هر دلیلی از خود مظاهر بزهکاری را بروز داد، با مداخله زودرس در وی و محیط پیرامون او، از مزمن شدن بزهکاری او در آینده جلوگیری شود. شناسایی عوامل خطر فردی و اجتماعی و به دنبال آن به کارگیری عوامل حمایتی از طریق مداخله‌های روان‌شناختی - اجتماعی زودهنگام در سطوح مدرسه، خانواده و محیط اجتماعی از اقدامات این نوع پیشگیری است.

همان‌طور که گفته شد آموزش و توانمندسازی و جامعه‌پذیری و کسب مهارت‌های رفتاری لازم برای زندگی سالم در جامعه، از اقدامات مؤثر در پیشگیری از وقوع جرم و شیوع آسیب‌های اجتماعی است. همچنین آموزش اخلاق و الگوهای مناسب رفتار اجتماعی، قانون، هنجارها، آگاهی‌بخشی درباره رفتارهای مخاطره‌آمیز، حقوق شهروندی، روش‌های بهبود روابط و مناسبات اجتماعی، شاید نقش مؤثری در کاهش انحراف‌های اجتماعی داشته باشد.

آموزش ابعاد بسیار گسترده‌ای دارد و امروزه به شیوه‌های گوناگونی اجرا می‌شود. آموزش را می‌توان ابتدا به رسمی و غیررسمی تقسیم کرد. برنامه‌هایی را که در مدارس و دانشگاه‌ها، اجرا و به گرفتن مدرک تحصیلی منتهی می‌شود، آموزش رسمی می‌نامند. بدیهی است آموزش فقط به سواد و آنچه در مدرسه آموخته می‌شود، منحصر نیست و موضوع‌ها و مطالب آموختنی بی‌شمارند.

پیدایش، پیشرفت و توسعه نظام آموزش و پرورش در همه جوامع نشانگر آن است که انتقال الگوهای فرهنگی، حفظ ارزش‌های اجتماعی، گسترش و ترویج دانش، مهارت و فنون، انتقال و حفظ میراث فرهنگی، برای هر جامعه‌ای از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار است. میدان‌های آموزش بسیار متنوع هستند: در خانواده، بازی، محیط کار، اجتماع و طبیعت، اینها آموزش‌هایی هستند که در خارج

1- Social Prevention

2- Developmental Preventio